

Citation:

Ясакова, Н. Ю., Кобченко, Н. В., & Ожоган, В. М. (2022). Український вокатив: Зміна поглядів на функції морфологічної форми на тлі суспільних трансформацій. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 57, Article 2673. <https://doi.org/10.11649/sfps.2673>

Yasakova, N. Y., Kobchenko, N. V., & Ozhohan, V. M. (2022). Ukraïns'kyi vokatyv: Zmina pohliadiv na funksiï morfolohiïnoi formy na tli suspil'nykh transformatsii. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 57, Article 2673. <https://doi.org/10.11649/sfps.2673>

Наталія Ю. Ясакова
(Національний університет
«Києво-Могилянська академія», Київ)

Наталія В. Кобченко
(Національний університет
«Києво-Могилянська академія», Київ)

Василь М. Ожоган
(Національний університет
«Києво-Могилянська академія», Київ)

Український вокатив: зміна поглядів на функції морфологічної форми на тлі суспільних трансформацій

Вступ

Семантична складність і функційна своєрідність вокатива зумовили його висвітлення в численних наукових розвідках. Аналіз різних аспектів уживання цього відмінка в українській мові бачимо в працях знаних лінгвістів минулого (О. Потебні, Л. Булаховського, В. Сімовича) і в сучас-

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL License (creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/), which permits redistribution, commercial and non-commercial, provided that the article is properly cited. © The Author(s) 2022.

Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences
[Wydawca: Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk]

них дослідженнях (І. Вихованця, А. Загнітка, Н. Кобченко, Н. Костусьяк, М. Плющ, М. Скаба). В історії лінгвістичного опису українського вокатива можна виокремити періоди, коли його кваліфікували як окремих відмінків, і час, коли його не вважали відмінком, номінуючи кличною формою. За спостереженнями Н. Кобченко, підходи до граматичного статусу та функційного потенціалу цієї форми «в українській лінгводидактиці двічі кардинально змінювалися, і ці зміни відбувалися після знакових історичних подій» (Кобченко, 2021, с. 69). У працях граматистів, які зазнали сталінських репресій (Синявський, 2018, сс. 48–49; Тимченко, 1926) або працювали за межами радянської України (Ковалів, 1966, сс. 97–114; Рудницький, 1941, сс. 48–50), вокатив переважно кваліфіковано як відмінок, а ідея про те, що клична форма не може бути зарахована до відмінків, запанувала в радянських підручниках з 30-х років. Зокрема, М. Жовтобрюх і Б. Кулик у підручнику для філологічних факультетів педагогічних інститутів, схваленому Міністерством освіти УРСР, констатували наявність шести відмінків, а також особливої кличної форми іменника (Жовтобрюх & Кулик, 1972, с. 221). 1972 року цей підручник було перевидано вже вчетверте, до того ж, у великій кількості (наклад становив 47500 примірників), що забезпечувало масове поширення викладених у ньому граматичних теорій. Подібний підхід до потрактування вокатива реалізовано й у комплексному описі морфології української мови, що його підготував Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні Академії наук УРСР (Білодід, 1969, сс. 76–81). У шістдесяті роки минулого століття з'явилися праці І. Кучеренка, де він, розвиваючи ідеї О. Потебні, обстоював статус вокатива як прямого відмінка, що виконує суб'єктну і підметову функцію (Кучеренко, 2003, сс. 209–231), проте ці положення не отримали широкого визнання. Шкільна лінгводидактика, правопис, яким керувалися всі українськомовні видання, констатували наявність шести відмінків, до яких не зараховували кличної форми. Пізніші ґрунтовні дослідження з граматики української мови змінили загальне уявлення про місце вокатива у відмінковій парадигмі іменника (Вихованець, 1987, 1988, сс. 57, 63; Плющ, 1983), а 1990 року була ухвалена нова редакція правопису, де до переліку відмінків повернуто кличний. Нині думка про наявність кличного відмінка іменника є загальноприйнятою в лінгвістичних дослідженнях з україністики і в практиці викладання української мови (Вихованець & Городенська, 2004, сс. 77–79; Костусьяк, 2013, сс. 47–50; Межов, 2019, с. 172; Плющ, 2010, сс. 112, 168–173).

Хоч у лінгвістиці відомі приклади розгляду форм звертання за межами відмінкової парадигми, у багатьох європейських мовах виокремлюють кличний відмінок (Schaden, 2010, с. 176). У цьому контексті, а також на тлі радянських репресій, практики замовчування або визнання шкідливими ідей багатьох українських лінгвістів заперечення відмінкового статусу вокатива почали сприймати як вияв дискримінації української мови, спосіб знівелювати морфологічні особливості, що відрізняють українську мову від російської. Не випадково А. Загнітко так схарактеризував зміну наукових поглядів на потрактування вокатива:

Українському кличному відмінку судилася доля бути кваліфікованим як національно орієнтована форма, тому його було вилучено з правописних норм. Повноцінне поновлення його статусу відбувається в 90-ті роки ХХ ст., вичерпна ж кодифікація з відбиттям сучасних дискурсивних практик – у 20-ті роки ХХІ ст. (Загнітко, 2020, с. 132).

Характеристику стилістичної спроможності вокатива містять праці С. Дорошенка, І. Качуровського, І. Чередниченка, Л. Мацько, О. Пономарева та ін. Нині чимало з висловлених положень потребують уточнення. Висновки радянських мовознавців демонструють мовну практику та лінгвістичні уявлення тієї доби. Державність української мови, а отже, розширення її функцій, перевидання й популяризація праць репресованих мовознавців, зміна морфологічного статусу вокатива в сучасних дослідженнях, перегляд літературних норм спричинили істотні зміни у практиці вживання вокатива і сприйнятті його стилістичних характеристик.

Мета цієї статті – простежити зміни у поглядах на стилістичні параметри функціонування українського вокатива впродовж ХХ–ХХІ ст. у зв'язку із соціальними трансформаціями в Україні та сучасною практикою вживання відповідної форми.

Потрактування стилістичних особливостей вокатива у працях радянських лінгвістів

Автори досліджень, що висвітлюють морфологічні ресурси стилістики української мови, традиційно відзначали відповідну маркованість вокатива. Його описували переважно у двох аспектах: 1) з'ясовували спектр додаткових значень, що зумовлені семантикою слова, наприклад

зменшувально-пестливою конотацією; 2) констатували частотність форм вокатива і їхню здатність виражати експресивні відтінки у розмовному мовленні. Наприклад, І. Чередниченко виокремлював кличні форми стилістично нейтрального призначення (*Христіно, дядьку, Остапе, Микола Дмитровичу* тощо); форми, часто з відповідною суфіксацією, зі стилістичним забарвленням пестливості, лагідності або зневажливого, грубого ставлення до особи (*доню, перепілочко, татусю, бузувіре, злодюго, безбожнику* тощо), а також форми, вживані у звертаннях до предметів, абстракцій, що поширені в художній літературі, особливо поетичних творах, і мають відтінок урочистості, ліризму (Чередниченко, 1962, сс. 284–285). Окремо вчений коментував випадки, коли замість вокатива вживають номінатив. Прикметно, що І. Чередниченко не вважав такі «відступи від кличної форми» результатом домінування російської мови в СРСР. Оскільки в українській мові вокатив має спеціальні флексії лише в іменниках чоловічого і жіночого роду однини (*учителю, подружко, Євгене, Наталю, ластівко, пісне*), а в решті форм збігається з номінативом, заміна вокатива на номінатив видавалася І. Чередниченку наслідком впливу внутрішньомовних чинників: «У живій же народній мові форма називного відмінка замість кличної форми зустрічається не так уже й рідко. Це очевидно, наслідок впливу форм звертання множини, які, як відомо, збігаються з формами називного відмінка множини» (Чередниченко, 1962, с. 286). Водночас знаний український стиліст зафіксував тенденцію до звуження сфери функціонування вокатива, зміну його стильового статусу. І. Чередниченко кваліфікував номінатив як «особливий морфологічний засіб вираження стилістичного колориту офіційності», уживання якого «слід передбачити, може перетворитися в стилістичну норму» (Чередниченко, 1962, с. 287). Спостереження вченого засвідчили поступове витіснення властивої українській мові форми з тієї суспільної сфери, де вплив російської мови був найпотужнішим, і поставили під сумнів висловлену ним думку про виключно внутрішньомовну природу вживання номінатива у функції звертання. Положення праці І. Чередниченка стали науковим підґрунтям для потрактування вокатива в підручниках і посібниках зі стилістики.

У підручнику для філологічних факультетів університетів *Практична стилістика сучасної української мови*, що мав кілька перевидань, А. Коваль констатувала: «кличний відмінок, який у літературній мові вживається паралельно з називним відмінком, у розмовній мові виразно

переважає» (Коваль, 1978, с. 184). Використання номінатива у функції звертання авторка визнала нормативним. Указівка ж на частотність вокатива у розмовній мові стала непрямим свідченням набуття цією формою стилістичного забарвлення розмовності.

У посібнику *Грамматична стилістика української мови* С. Дорошенка не тільки зафіксовано нормативність уживання форм і вокатива, і номінатива під час звертання (Дорошенко, 1985, с. 64), а й акцентовано обов'язковість вокатива в розмовному стилі та його недоречність в офіційному письмовому мовленні (Дорошенко, 1985, с. 65). Оскільки автор визнав можливість уживання кількох морфологічних форм з однаковою синтаксичною функцією, виникла потреба пояснити надмірність мовних засобів, а отже, пошук стилістичних відмінностей. Таке потрактування вокатива відповідає класичній схемі опису стилістичних спроможностей морфологічних форм, що ґрунтується на варіантності останніх. Наприклад, в українській мові є варіантні форми інфінітива з суфіксами *-ти* (*читати, мити*) і *-ть* (*читать, мить*). Останні характерні для усно-розмовного мовлення. Варіантність властива й дієслівним формам І-ї особи множини. Повні форми (*читаємо, читатимемо; миємо, митимемо*) не мають функційних обмежень, натомість усічені (*читаем, читатимем; миєм, митимем*) властиві розмовній сфері. Якщо І. Черденченко вираження експресивних відтінків пов'язував із лексичним значенням слова, що виконує функцію звертання, то для С. Дорошенка носієм стилістичного значення стала сама морфологічна форма. Автор посібника вважав її емоційно забарвленою, тому, очевидно, й не придатною для офіційно-ділової сфери.

Не подає інформації про конкурування форм вокатива і номінатива спеціальна праця В. Ващенко *Стилістична морфологія української мови*, хоча дослідник звертає особливу увагу на функційні можливості граматичних категорій і намагається уникнути властивих граматикам «нормативних намагань», які заважали побачити «всю різноманітність і багатство засобів живої мови, звучували та навіть спрощували багатогранний об'єкт мовознавчої науки» (Ващенко, 1970, с. 58).

Граматики української мови фіксували можливість використання і вокатива, і номінатива у функції звертання без коментарів щодо сфер уживання кожної з форм (Булаховський, 1951, с. 21; Вихованець та ін., 1982, с. 191). Тому виникало враження, що відмінностей між апелятивами, що виражені вокативом і номінативом, немає.

Потрактування вокатива як стилістично маркованої і характерної лише для деяких сфер функціонування літературної мови одиниці, спиралося насамперед на частотність відповідних форм у текстах певного типу. Зокрема, так окреслила межі вживання кличної форми Л. Недбайло (нині – Л. Мацько): «переважно стилі усного мовлення (особливо поширена вона в побутовому мовленні), художньо-белетристичні, зокрема драматургія, публіцистичний і епістолярний стилі» (Недбайло, 1972, с. 98). Дослідниця відзначила наявність пов'язаних із вокативом додаткових значень, що «створюють стилістичний тон всього тексту» і породжуються «не просто кличною формою, а єдністю кличної форми і лексичного значення слова, контекстом» (Недбайло, 1972, с. 98). Проте кількість форм вокатива залежить від потреби апеляції у певній сфері суспільної діяльності, ситуації спілкування. Апеляцію до слухача, читача бачимо в усіх стилях, хоч і не в усіх текстах, що їх репрезентують. Зокрема, звертання містять такі тексти офіційно-ділового стилю, як службові листи, запрошення, промови; не можуть обійтися без звертань наради, перемовини, конференції. Л. Недбайло не відзначила частотності вживання вокатива у царині офіційного спілкування, що, очевидно, демонструє практику його використання у період написання праці – на початку 70-х років ХХ ст.

Уплив екстралінгвальних чинників на практику вживання вокатива в УРСР

Безпосередній вплив на вживання певних мовних форм мають обсяг і характер тих функцій, які мова виконує в суспільстві. Ці чинники особливо важливі для мови, що перебуває у несприятливих умовах функціонування як мова меншості, мова колонії, що зазнає істотного впливу мови метрополії. Саме так можна схарактеризувати статус української мови в СРСР, де панував прихований за партійними гаслами російський націоналізм. «Великоросійський шовінізм, який Ленін так часто змішував із брудом, знайшов несподіване втілення в самій партії Леніна, яка стала одноосібним хазяїном країни в ім'я пролетаріату, згідно з концепцією самого Леніна», – влучно узагальнив французький історик Ф. Фюре (Фюре, 2007, с. 217).

Описуючи мовну ситуацію в Україні між 1933 і 1941 роками, Ю. Шевельов відзначає обмеженість тих функцій, які виконувала українська мова:

Прибулі з сіл опинилися в російськомовному оточенні, де їхня мова не була в пошані й виконувала лише найпростіші комунікаційні функції. Вони були приречені на денаціоналізацію. Ще більшою мірою це стосувалося тих, хто піднісся на вищій щабель соціальної драбини: техніків, адміністраторів, пропагандистів (Шевельов, 2009, сс. 192–193).

Панування російської мови в СРСР констатують і російські дослідники. Наприклад, М. Арутюнова пише, що «російська мова була домінантною, причому посилювала свої позиції в національних республіках» (Арутюнова, 2012, с. 160). Саме за рахунок інших народностей, представники яких вільно говорили російською мовою, «збільшувалася кількість радянських громадян, здатних використовувати російську мову в щоденному житті на регулярній основі» і «в 1980-х роках цей показник стабілізувався на рівні 81% всього населення СРСР» (Арутюнова, 2012, с. 162).

Сучасні українські мовознавці вважають мовну політику СРСР дискримінаційною. Зокрема, Л. Масенко розглядає русифікацію як один із виявів радянського тоталітаризму: «з одного боку, режим вилучав національне з базових характеристик особистості, з іншого – російська мова і культура як чинники інтеграції виконували асиміляційну функцію формування з поліетнічного населення гомогенної в соціокультурному сенсі маси, консолідованої на основі однієї мови» (Масенко, 2017, с. 202).

У СРСР праці зі стилістики виявляли офіційне бачення закономірностей уживання мови в різних соціальних сферах. З-поміж них найбільш регламентованою й відверто ідеологізованою була офіційно-ділова. Специфіку офіційно-ділового стилю літературної мови у колективній монографії, що побачила світ під грифом Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні Академії наук УРСР 1977 року, окреслено так:

В діловому стилі передусім виражається конденсована воля класу (в капіталістичному суспільстві) або всього народу (в соціалістичному суспільстві). А оскільки воля – це політика, діловий стиль можна визначити як мовний вияв політичного й правового мислення. І вже потім – як мовлення управлінського апарату, що забезпечує господарські й ділові стосунки між членами суспільства (Єрмоленко та ін., 1977, сс. 199–200).

Одним із наслідків неофіційного розподілу функцій між панівною в умовах радянського тоталітаризму російською мовою і обмеженою у своїх правах українською, якій відводили роль мови художньої літератури і побутового спілкування, є витіснення вокатива в розмовну сферу. Українська морфологічна форма сприймалася як виразно національно

специфічна на тлі російської мови, що не має спеціалізованого відмінка для вираження апеляції. Сучасна російська мова зберегла успадковану зі спільнослов'янської форму вокатива лише в кількох ідіомах (Куліков, 2009, с. 450). Український вокатив контрастував зі звичним для радянської номенклатури способом звертання. Російська мова керівництва держави, документації, вищої освіти, науки, практика призначення на керівні посади вихідців із інших регіонів, що не володіли українською мовою, і жорстка адміністративна вертикаль сприяли витворенню специфічного офіційного дискурсу. У ньому російська мова сприймалася як норма, мови усіх інших народів СРСР як відхилення від неї. Російське було протиставлене українському як центральне – периферійному, вище – нижчому, первинне – вторинному і, зрештою, нормативне – ненормативному.

Усунення українських національних рис із офіційної сфери, якій загалом властива сталість і чіткість норм, було природним для радянської свідомості. Якщо ж розуміти стиль як мовне втілення відповідного способу сприйняття певної соціальної сфери, то утвердження називного відмінка у функції апеляції саме в офіційно-діловому стилі є одним із виявів бачення цієї сфери в радянську добу й одним із наслідків впливу на українську мовну свідомість десятиліть перебування в умовах радянського тоталітаризму.

Висвітлення функцій вокатива в сучасному українському мовознавстві

Теза про особливе поширення вокатива в побутовому мовленні, що могла відбивати мовну практику 60–70-х років ХХ століття, на початку ХХІ не відповідає дійсності. Ця форма нечасто трапляється в розмовному мовленні. Не випадково І. Качуровський 1994 року зарахував вокатив до мовних категорій, яким загрожує зникнення (Качуровський, 1994, с. 101). Спостереження Л. Мацько, що репрезентують радянське бачення сфери поширення української мови та специфічних для неї морфологічних форм, у сучасних умовах сприймаються як анахронізм. На жаль, саме таку інтерпретацію вокатива досі подано в підручнику зі стилістики (Мацько та ін., 2003, с. 54).

В умовах незалежної України, коли українська мова набула статусу державної, змінилося бачення її минулого і майбутнього, змінилася

оцінка функційних характеристик певних одиниць. Принципових змін зазнало уявлення про можливість уживання форм номінатива у функції звертання. Вокатив потрактовують як єдину форму апеляції, нерідко наголошуючи на її природності та нормативності для української мови (Межов, 2019, с. 172; Олійников, 2020, с. 110). У центрі уваги лінгвістів опинилися ті риси української мови, які відрізняють її від російської й перебувають під загрозою нівеляції. З-поміж таких морфологічних рис – наявність кличного відмінка. У працях зі стилістики з'явилися рекомендації обов'язково вживати вокатив у разі звертання до співрозмовника, використовувати поширені раніше, але призабуті в радянські часи назви адресатів: *пан, пані, добродій, добродійка* тощо (Пономарів, 2017, сс. 217–219; Радевич-Винницький, 2008, с. 91; Ющук, 2015). Висловлено навіть ідею створити словник звертань української мови, який «дуже потрібний сучасним мовцям і допоможе їм активно і правильно використовувати в щоденному мовленні питомі для української мови форми вокатива» (Скаб & Скаб, 2011, с. 189).

Поширене в усному мовленні вживання номінатива замість вокатива українські дослідники переважно пояснюють потужним в умовах радянської імперії впливом російської мови (див. напр. Радевич-Винницький, 2008, с. 91). На думку Т. Коць, на зменшення функційної активності вокатива вплинула також лінгвістична теорія, що заперечувала наявність окремого спеціалізованого відмінка (Єрмоленко та ін., 2013, с. 157). Проте навряд чи лінгвістична теорія могла безпосередньо вплинути на практику вживання мовної форми. Оскільки специфічний морфологічний вияв вокатив має лише у формах однини, цілком імовірно є і дія внутрішньомовних чинників. Очевидно, саме взаємодія, з одного боку, впливу близькоспорідненої мови метрополії та, з другого боку, внутрішньомовної тенденції до уніфікації морфологічних форм призвела до поширення вживання номінатива у функції апеляції. Травматичність колоніального досвіду спричиняє потрактування мовних змін передусім як наслідку руйнівних впливів панівної мови, а також зумовлює емоційність, звернення до етичних категорій в аргументації щодо обов'язкового вживання вокатива під час звертання. Наприклад, О. Пономарів підкреслює: «Ігнорування кличного відмінка є свідченням неповаги до рідної мови, ознакою невибагливості до свого й чужого мовлення» (Пономарів, 2017, с. 218). В особистому блозі письменниці Г. Пагутяк присвятила вокативу окремий допис, де з-поміж іншого вказала: «Кличний відмінок – то святе» (Пагутяк, 2015).

Сучасна мовна практика

Вокатив нині менш поширений у побуті, ніж в офіційному мовленні, зокрема на державному рівні, де мовці дотримуються літературних норм. Засвоєння відповідних морфологічних форм нерідко відбувається не в живому спілкуванні, а завдяки впливу освіти, мови художньої літератури, фольклору, публіцистики, кіно. Уживання вокатива часто є свідомим, властивим контрольованому мовленню і характерне для мовців, що мають високий освітній рівень. Цю форму вживають у відкритих листах, на засіданнях органів державного управління, під час радіо- та телефірів тощо, наприклад:

- (1) *Високоповажний Володимире Олександровичу!* (Відкритий лист Правління Асоціації міст України до Президента України щодо захисту конституційних прав громад. 7.09.2020);
- (2) *Шановні Денисе Анатолійовичу, Олександрє Владиславовичу, Юрію Юрійовичу!* (Відкритий лист колективу Довженко-Центру про загрозу руйнації інституції. 15.03.2021);
- (3) *Шановний пане Голово, шановний доповідачу!* (народний депутат Верховної Ради України Ю. Павленко; стенограма засідання 17.06.2021).

У разі усного непідготовленого мовлення навіть в офіційній ситуації мовець може припускатися помилок. Наприклад, головуючі на засіданнях Верховної Ради України, звертаючись до депутатів, часто вживали і вживають то вокатив, то номінатив:

- (1) *Пане Романе, чи Ви наполягаєте на голосуванні? Дякую пан Олександр. І дякую за Вашу роботу* (Голова Верховної Ради України А. Парубій; стенограма засідання 14.11.2017);
- (2) *Шановний пане Барна! Шановний пане Барна, я перепрошую; Народний депутат Онуфрик, ви задоволені відповіддю?* (Перший заступник Голови Верховної Ради України І. Геращенко; стенограма засідання 14.03.2019);
- (3) *Олегу Анатолійовичу, я хотів би вам нагадати, що саме так ми проходили, наприклад, Закон про референдум [...]; Сергій Ярославович, ми не даємо додаткового часу нікому* (Голова Верховної Ради України Д. Разумков; стенограма засідання 02.02.2021).

У художніх і публіцистичних текстах кличний відмінок є типовою формою звертання, що позбавлена додаткових стилістичних функцій, наприклад:

- (1) *Зараз, **Миколо**, зараз. Май ще трохи терпіння* (Ю. Андрухович);
- (2) *Ти її знаєш, **Юрасику**?* (Ю. Винничук);
- (3) *Ну що, **синку**, багато вже цеглин поклав?* (В. Шкляр);
- (4) *Ах, **Тарасе Григоровичу**, єдиний ви наш, хто в ті дні на Майдані звучав абсолютно органічно, на рівні тодішніх колективних емоцій, – знов, як у воду дивилися!* (О. Забужко).

У багатьох прозових творах сучасних авторів уживання форми номінатива замість нормативного вокатива стало засобом мовної характеристики персонажів, що розмовляють суржилом (сумішшю української та російської мов) або російською мовою. Їхні репліки містять й інші відхилення від норм української літературної мови, наприклад, властиві російській мові лексеми, морфологічні форми, засвідчену засобами української графіки неправильну вимову:

- (1) *Ну я серйозно. **Пісатіль**, вилови його, вік тебе буду поїть* (Б. Жолдак);
- (2) *Понімаєш, **синок**, хворий я* (Ю. Винничук);
- (3) *Ізвіні, **брат**, – сказав Льоша. – Я думал, **ето тебе понравіцца*** (В. Шкляр);
- (4) ***Виноват, товариш старшина!*** (С. Оксенік).

У такому разі порушення властивого українській мові способу апеляції має стилістичне значення. Номінатив у функції вокатива експлікує особливий мовний і соціальний статус персонажа. Порушення цієї граматичної норми є помітним для носія української мови. Тому з-поміж поширених в усному мовленні граматичних помилок саме ця стала інструментом стилізації.

В усному мовленні, у мові персонажів художніх творів, текстах сучасних пісень трапляються також усічені форми вокатива двох типів. Усічені форми з кінцевим приголосним звуком на зразок *Коль*, *Тань*, *дядь* уживають і ті, хто розмовляє українською мовою, і ті, хто говорить суржилом або російською мовою:

- (1) ***Петь**, чуєш, **Петь**? Можна, я трошки? [...]* (В. Шкляр);
- (2) ***Вов**, зачини курник, поки ми не забули* (С. Оксенік);

- (3) *Правда, Кать, правда* (Сергій Сергійович (Saigon));
- (4) *Мам, ти мене вибач, шо я став дорослий* (Кузьма Скрябін).

Статус цих одиниць в українській мові є дискусійним і потребує окремого аналізу із залученням якнайширшого фактичного матеріалу. І. Кучеренко вважав, що така форма, «в якій відбувається сильна редуція кінцевого голосного», функціонує і в сучасній російській, і в українській мовах (Кучеренко, 2003, с. 231). Проте поява в українській мові такого усіченого вокатива внаслідок фонетичних змін видається сумнівною. Більш імовірним є його проникнення в розмовну українську з російської мови. Там фіксують усічення форми називного відмінка у функції звертання й поступову інтеграцію нового вокатива в словозмінну систему (Даниэль, 2009, сс. 231–232).

Для української традиції характерні усічені форми вокатива іншого зразка – з кінцевим голосним звуком (*бра, хло, Макси, Іва*), згадані, зокрема, Є. Тимченком у праці *Вокатив і інструменталь в українській мові* (Тимченко, 1926, с. 9). Л. Булаховський пояснює їх появу психологічними мотивами, «за якими в швидкому темпі звернень кличні форми могли діалектно деформуватись, урізаючись щодо кінцевих складів», і порівнює з російськими діалектними формами на приголосний (*Вань! Мань!*) (Булаховський, 1977, с. 283). Усічені форми вокатива з кінцевим голосним поширені у творах українських письменників і ХІХ, і ХХ століть:

- (1) *Незручно, бра, ходить!* (М. Старицький);
- (2) *Бери його, бра!* (І. Нечуй-Левицький);
- (3) *Але йдім, хло, їсти варити* (Гнат Хоткевич);
- (4) *Заберіть мене, дя'! Тут вовк!!!* (Григор Тютюнник).

Вони трапляються і в сучасних творах:

- (1) *Мамо, ну ма', пустить, я сам, я зможу* (В. Шкляр);
- (2) *Ба, ти мусиш мені розповісти* (Т. Горіха Зерня);
- (3) *Лише Остапа немає, братчику, пробач, може колись образив тебе, бра* (С. Процюк);
- (4) *О! Та ти, хло', напахтився!* (О. Чинилук).

Ці форми також недостатньо вивчені, що засвідчують, зокрема, відмінності в їхньому орфографічному оформленні – з апострофом і без нього.

Висновки

Під впливом соціальних трансформацій, що відбулися в Україні впродовж ХХ і на початку ХХІ століття, практика вживання вокатива та уявлення про його стилістичні характеристики зазнали істотних змін. Унаслідок тривалого домінування російської мови в офіційній сфері, її активного впливу на розмовне мовлення наприкінці ХХ століття номінатив почав витісняти вокатив – питому українську морфологічну форму, призначену для вираження апеляції. Цьому сприяла й внутрішньомовна тенденція до уніфікації парадигми відмінкових форм.

Праці зі стилістики української мови радянської доби не просто фіксували згадану зміну у функціонуванні форм, а обґрунтовували її логічність і доцільність. Вони давали практичні рекомендації щодо вживання у звертаннях форм вокатива чи номінатива відповідно до стилю тексту, що зміцнювало статус номінатива як одиниці, що має стилістичне забарвлення офіційності. Остаточне утвердження номінатива у функції апеляції, однак, не відбулося.

Зміна суспільно-політичного статусу української мови в незалежній Україні сприяла поверненню до питомих форм і лексем, а також перегляду лінгвістичних оцінок тих мовних явищ, які відрізняють українську мову від російської. У постколоніальних умовах ці мовні явища сприймаються як особливі маркери ідентичності, які потребують збереження від потужних впливів російської мови, що в СРСР мала привілейований статус і досі не втратила домінуючих позицій у багатьох сферах.

Нині українські мовознавці потрактовують вокатив як єдину нормативну форму іменника у функції звертання. Тому його послідовно використовують у тих письмових текстах, які створюють освічені автори, опрацьовують літературні редактори. Звертання, виражене вокативом, вживають у кінофільмах, у контрольованому усному мовленні, зокрема в офіційному дискурсі. Водночас усна мовна практика демонструє конкуренцію між різними морфологічними формами іменника, що виконують функцію апеляції. Значне поширення має ненормативне вживання у цій функції номінатива, а вокатив реалізується у повній та двох усечених формах. Така різноманітність морфологічних форм апеляції набула стилістичного значення у сучасних художніх творах.

Функціонування всіх вокативних форм української мови потребує неупередженого ґрунтовного вивчення на матеріалі текстів різних стилів і жанрів, у різноманітних ситуаціях спілкування з урахуванням позамовних чинників, зокрема постколоніального стану українського суспільства. Динаміка мовної ситуації в Україні, зміцнення державних інституцій, імовірно, зумовляють зміни в практиці вживання форм вокатива, які потребуватимуть подальшого дослідження. На особливу увагу соціолінгвістів заслугоує вивчення ролі державних документів про мову, зокрема впровадження норм Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної», ухваленого Верховною Радою України 2019 року, висвітлення наслідків змін, що відбулися в системі освіти.

Бібліографія

- Арутюнова, М. А. (2012). Языковая политика и статус русского языка в СССР и государствах постсоветского пространства. *Вестник Московского университета*, 2012(1), 155–177.
- Білодід, І. К. (Ed.). (1969). *Сучасна українська літературна мова: Морфологія*. Наукова думка.
- Булаховський, Л. А. (Ed.). (1951). *Курс сучасної української літературної мови (Vol. 2)*. Радянська школа.
- Булаховський, Л. А. (1977). *Вибрані праці: Vol. 2. Українська мова*. Наукова думка.
- Ващенко, В. С. (1970). *Стилістична морфологія української мови*. Видавництво Дніпропетровського університету.
- Вихованець, І. Р. (1987). *Система відмінків української мови*. Наукова думка.
- Вихованець, І. Р. (1988). *Частини мови в семантико-граматичному аспекті*. Наукова думка.
- Вихованець, І. Р., & Городенська, К. Г. (2004). *Теоретична морфологія української мови*. Пульсари.
- Вихованець, І. Р., Городенська, К. Г., & Грищенко, А. П. (1982). *Грамматика української мови*. Радянська школа.
- Даниэль, М. А. (2009). «Новый» русский вокатив: История формы усеченного обращения сквозь призму корпуса письменных текстов. In К. Л. Киселева, В. А. Плунгян, Е. В. Рахилина, & С. Г. Татевосов (Eds.), *Корпусные исследования по русской грамматике* (pp. 224–244). Пробел-2000.
- Дорошенко, С. І. (1985). *Грамматична стилістика української мови*. Радянська школа.
- Єрмоленко, С. Я., Биби́к, С. П., Коць, Т. А., Сюта, Г. М., & Чемеркін, С. Г. (2013). *Літературна норма і мовна практика*. Аспект-Поліграф.

- Ермоленко, С. Я., Колесник, Г. М., Ленець, К. В., Марахова, А. Ф., Пилинський, М. М., Пустовіт, Л. О., & Русанівський, В. М. (1977). *Мова і час*. Наукова думка.
- Жовтобрюх, М. А., & Кулик, Б. М. (1972). *Курс сучасної української літературної мови* (Pt. 1). Вища школа.
- Загнітко, А. (2020). Типологія формальних, семантичних і функційно-комунікативних виявів вокатива. *Slavica Wratislaviensia*, 172, 131–142. <https://doi.org/10.19195/0137-1150.172.12>
- Качуровський, І. (1994). *Основи аналізу мовних форм (Стилістика) / Grundformen der Sprachformenanalyse*. Ніжинський державний педагогічний інститут (НДПУ).
- Кобченко, Н. (2021). Вокатив і номінатив у функції звертання: Формування мовної норми в радянський період. *Мова: Класичне – модерне – постмодерне*, 2021(7), 68–91. <https://doi.org/10.18523/lcmp2522-9281.2021.7.68-91>
- Ковалів, П. К. (1966). *Українська мова*. Наукове Товариство ім. Шевченка.
- Коваль, А. П. (1978). *Практична стилістика сучасної української мови* (2nd ed., Rev. ed.). Вища школа.
- Костусяк, Н. (2013). Морфологічні та семантичні відмінки сучасної української літературної мови. *Українська мова*, 2013(4), 45–57.
- Кучеренко, І. К. (2003). *Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія* (2nd ed., Rev. ed.). Поділля-2000.
- Масенко, Л. Т. (2017). *Мова радянського тоталітаризму*. КЛІО.
- Мацько, Л. І., Сидоренко, О. М., & Мацько, О. М. (2003). *Стилістика української мови*. Вища школа.
- Межов, О. (2019). Сучасні підходи до вивчення категорії звертання в курсі «Синтаксис української мови» для студентів-філологів. *Мова: Класичне – модерне – постмодерне*, 2019(5), 170–185. <https://doi.org/10.18523/lcmp2522-9281.2019.5.170-185>
- Недбайло, Л. І. (1972). Стилістичні функції морфологічних одиниць. In Л. І. Недбайло, *Теоретичні проблеми лінгвістичної стилістики* (pp. 87–104). Наукова думка.
- Олійников, В. А. (2020). *Структура та функції категорії звертання в сучасній українській літературній мові (на матеріалі текстів акафістів)* [Doctoral dissertation, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки]. Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. <https://ra.vnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/08/Avtoref-Olijnykov.pdf>
- Пагутяк, Г. (2015, April 14). Кличний відмінок. *Галина Пагутяк*. <http://pahutyak.com>
- Плющ, М. Я. (1983). *Категория падежа в семантико-синтаксической структуре предложения* [Summary of post-doctoral dissertation, Киевский государственный педагогический институт имени А. М. Горького]. Человек и Наука. <https://cheloveknauka.com/v/233918/d?#?page=1>
- Плющ, М. Я. (2010). *Грамматика української мови: Морфеміка – Словотвір – Морфологія*. Видавничий Дім «Слово».
- Пономарів, О. Д. (2017). *Українське слово для всіх і для кожного*. Либідь.

- Потебня, О. (1958). *Из записок по русской грамматике* (Vols. 1–2). Государственное учебно-педагогическое издательство.
- Радевич-Винницький, Я. (2008). *Етикет і культура спілкування*. Знання.
- Рудницький, Я. (1941). *Як говорити по літературному?* Пробоєм.
- Синявський, О. (2018). *Норми української літературної мови*. Видавничий дім Дмитра Бураго.
- Сімович, В. (1919). *Грамматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці*. Українська накладня.
- Скаб, М., & Скаб, М. (2011). «Словник звертань української мови»: Потреби, аспекти та проблеми лексикографічної інтерпретації українських назв адресата мовлення. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія Філологія. Соціальні комунікації*, 24, 187–191.
- Тимченко, Є. (1926). *Вокатив і інструменталь в українській мові*. Українська Академія Наук.
- Фюре, Ф. (2007). *Минуле однієї ілюзії: Нарис про комуністичну ідею у ХХ столітті*. Дух і Літера.
- Чередниченко, І. Г. (1962). *Нариси з загальної стилістики сучасної української мови*. Радянська школа.
- Шевельов, Ю. (2009). Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус. In Ю. Шевельов, *Вибрані праці у двох книгах: Vol. 1. Мовознавство* (pp. 26–279). Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».
- Юшук, І. (2015). Похвала звертанню. *Дивослово*, 2015(1), 27–31.
- Kulikov, L. (2009). Evolution of case systems. In A. Malchukov & A. Spencer (Eds.), *The Oxford handbook of case* (pp. 439–457). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199206476.013.0029>
- Schaden, G. (2010). Vocatives: A note on addressee-management. *University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics*, 16(1), Article 20. <https://repository.upenn.edu/pwpl/vol16/iss1/20>

Bibliography (Transliteration)

- Arutiunova, M. A. (2012). Iazykovaia politika i status russkogo iazyka v SSSR i gosudarstvakh postsovetskogo prostranstva. *Vestnik Moskovskogo universiteta*, 2012(1), 155–177.
- Bilodid, I. K. (Ed.). (1969). *Suchasna ukraïns'ka literaturna mova: Morfolohiia*. Naukova dumka.
- Bulakhovs'kyi, L. A. (Ed.). (1951). *Kurs suchasnoi ukraïns'koï literaturnoi movy* (Vol. 2). Radians'ka shkola.
- Bulakhovs'kyi, L. A. (1977). *Vybrani pratsi: Vol. 2. Ukraïns'ka mova*. Naukova dumka.
- Cherednychenko, I. H. (1962). *Narysy z zahal'noi stylystyky suchasnoi ukraïns'koï movy*. Radians'ka shkola.

- Daniél', M. A. (2009). "Novyi" russkii vokativ: Istoriia formy usechennogo obrashcheniia skvoz' prizmu korpusa pis'mennykh tekstov. In K. L. Kiseleva, V. A. Plungian, E. V. Rakhilina, & S. G. Tatevosov (Eds.), *Korpusnye issledovaniia po russkoï grammatike* (pp. 224–244). Probel-2000.
- Doroshenko, S. I. (1985). *Hramatychna stylistyka ukraïns'koï movy*. Radians'ka shkola.
- Fiure, F. (2007). *Mynule odniiei iliuzii: Narys pro komunistychnu ideiu u XX stolitti*. Dukh i Litera.
- Iermolenko, S. IA., Bybyk, S. P., Kots', T. A., Siuta, H. M., & Chemerkin, S. H. (2013). *Literaturna norma i movna praktyka*. Aspekt-Polihraf.
- Iermolenko, S. IA., Kolesnyk, H. M., Lenets', K. V., Marakhova, A. F., Pylyns'kyi, M. M., Pustovit, L. O., & Rusanivs'kyi, V. M. (1977). *Mova i chas*. Naukova dumka.
- IUshchuk, I. (2015). Pokhvala zvertanniu. *Dyvoslovo*, 2015(1), 27–31.
- Kachurovs'kyi, I. (1994). *Osnovy analyzy movnykh form (Stylistyka) / Grundformen der Sprachformenanalyse*. Nizhyns'kyi derzhavnyi pedahohichnyi instytut (NDPU).
- Kobchenko, N. (2021). Vokatyv i nominatyv u funktsii zvertannia: Formuvannia movnoi normy v radians'kyi period. *Mova: Klasychne – moderne – postmoderne*, 2021(7), 68–91. <https://doi.org/10.18523/lcmp2522-9281.2021.7.68-91>
- Kostusiak, N. (2013). Morfolohichni ta semantychni vidminky suchasnoi ukraïns'koï literaturnoi movy. *Ukraïns'ka mova*, 2013(4), 45–57.
- Koval', A. P. (1978). *Praktychna stylistyka suchasnoi ukraïns'koï movy* (2nd ed., Rev. ed.). Vyshcha shkola.
- Kovaliv, P. K. (1966). *Ukraïns'ka mova*. Naukove Tovarystvo im. Shevchenka.
- Kucherenko, I. K. (2003). *Teoretychni pytannia hramatyky ukraïns'koï movy: Morfolohiia* (2nd ed., Rev. ed.). Podillia-2000.
- Kulikov, L. (2009). Evolution of case systems. In A. Malchukov & A. Spencer (Eds.), *The Oxford handbook of case* (pp. 439–457). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199206476.013.0029>
- Masenko, L. T. (2017). *Mova radians'koho totalitaryzmu*. KLIO.
- Mats'ko, L. I., Sydorenko, O. M., & Mats'ko, O. M. (2003). *Stylistyka ukraïns'koï movy*. Vyshcha shkola.
- Mezhov, O. (2019). Suchasni pidkhody do vvychennia katehoriï zvertannia v kursy "Syntaksys ukraïns'koï movy" dlia studentiv-filolohiv. *Mova: Klasychne – moderne – postmoderne*, 2019(5), 170–185. <https://doi.org/10.18523/lcmp2522-9281.2019.5.170-185>
- Nedbaïlo, L. I. (1972). Stylistychni funktsii morfolohichnykh odynyts'. In L. I. Nedbaïlo, *Teoretychni problemy lnhvistychnoi stylistyky* (pp. 87–104). Naukova dumka.
- Oliinykov, V. A. (2020). *Struktura ta funktsii katehoriï zvertannia v suchasniï ukraïns'kii literaturnii movi (na materialii tekstiv akafistiv)*. [Doctoral dissertation, Skhidnoevropeï's'kyi natsional'nyi universytet imeni Lesi Ukraïny]. Skhidnoevropeï's'kyi natsional'nyi universytet imeni Lesi Ukraïny. <https://ra.vnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/08/Avtoref-Olijnykov.pdf>

- Pahutiak, H. (2015, April 14). Klychnyi vidminok. *Halyna Pahutiak*. <http://pahutyak.com>
- Pliushch, M. IA. (1983). *Kategoriia padezha v semantiko-sintaksicheskoi strukture predlozheniia* [Summary of post-doctoral dissertation, Kievskii gosudarstvennyi pedagogicheskii institut imeni A. M. Gor'kogo]. Chelovek i Nauka. <https://cheloveknauka.com/v/233918/d?#:page=1>
- Pliushch, M. IA. (2010). *Hramatyka ukrains'koï movy: Morfemika – Slovtvir – Morfolohiia*. Vydavnychi Dim "Slovo".
- Ponomariv, O. D. (2017). *Ukrains'ke slovo dlia vsikh i dlia kozhnoho*. Lybid'.
- Potebnia, O. (1958). *Iz zapisok po russkoi grammatike* (Vols. 1–2). Gosudarstvennoe uchebno-pedagogicheskoe izdatel'stvo.
- Radevych-Vynnyts'kyi, IA. (2008). *Etyket i kul'tura spilkuvannia*. Znannia.
- Rudnyts'kyi, IA. (1941). *IAk hovoryty po literaturnomu?* Proboiem.
- Schaden, G. (2010). Vocatives: A note on addressee-management. *University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics*, 16(1), Article 20. <https://repository.upenn.edu/pwpl/vol16/iss1/20>
- Shevel'ov, IU. (2009). Ukrains'ka mova v pershii polovyni dvadtsiatoho stolittia (1900–1941): Stan i status. In IU. Shevel'ov, *Vybrani pratsi u dvokh knyhakh: Vol. 1. Movoznavstvo* (pp. 26–279). Vydavnychi dim "Kyievo-Mohylians'ka akademiia".
- Simovych, V. (1919). *Hramatyka ukrains'koï movy dlia samonavchannia ta v dopomohu shkil'niï nautsi*. Ukrains'ka nakladnia.
- Skab, M., & Skab, M. (2011). "Slovyk zvertan' ukrains'koï movy": Potreby, aspekty ta problemy leksykohrafichnoi interpretatsii ukrains'kykh nazv adresata movlennia. *Naukovyi visnyk Uzhhorods'koho universytetu: Seriia Filolohiia. Sotsial'ni komunikatsii*, 24, 187–191.
- Syniavs'kyi, O. (2018). *Normy ukrains'koï literaturnoi movy*. Vydavnychi dim Dmytra Buraho.
- Tymchenko, IE. (1926). *Vokatyv i instrumental' v ukrains'kii movi*. Ukrains'ka Akademiia Nauk.
- Vashchenko, V. S. (1970). *Stylistychna morfolohiia ukrains'koï movy*. Vydavnytstvo Dnipropetrovs'koho universytetu.
- Vykhovanets', I. R. (1987). *Systema vidminkiv ukrains'koï movy*. Naukova dumka.
- Vykhovanets', I. R. (1988). *Chastyny movy v semantiko-hramatychnomu aspekti*. Naukova dumka.
- Vykhovanets', I. R., & Horodens'ka, K. H. (2004). *Teoretychna morfolohiia ukrains'koï movy*. Pul'sary.
- Vykhovanets', I. R., Horodens'ka, K. H., & Hryshchenko, A. P. (1982). *Hramatyka ukrains'koï movy*. Radians'ka shkola.
- Zahnitko, A. (2020). Typolohiia formal'nykh, semantychnykh i funktsiino-komunikatyvnykh vyivav vokatyva. *Slavica Wratislaviensia*, 172, 131–142. <https://doi.org/10.19195/0137-1150.172.12>
- ZHovtobriukh, M. A., & Kulyk, B. M. (1972). *Kurs suchasnoi ukrains'koï literaturnoi movy* (Pt. 1). Vyshcha shkola.

The Ukrainian Vocative: Changing Views on the Functions of the Morphological Form in the Context of Social Transformations

Summary

This article highlights changes in the linguistic interpretation and practice of using the vocative case in Ukrainian which took place during the centuries. The study demonstrates the relation between the linguistic evaluation of this morphological form and political situation, and the status of the Ukrainian language. During the Soviet Union period, linguists pointed out that the address function is peculiar to two morphological forms of a noun, i.e. the vocative and the nominative. Stylists recommended using the nominative in the official and business spheres; they considered the vocative more suitable for everyday speech. Modern Ukrainian language experts consider the vocative to be the only normative form of appeal. They suppose that using the nominative in the address form is a deviation from the norm caused by the influence of the Russian language, which prevailed in the Soviet Union. As a result of the traumatic experience of Soviet totalitarianism, issues of the literary standard of Ukrainian and its purity are acute. Thus, the linguistic evaluation, recommendations on the usage of the vocative in modern papers of Ukrainian linguists are often emotional and appeal to the speaker's commitments. The nominative often performs the address function in the spoken language of the Ukrainians; the vocative may have a full and reduced form of both kinds. Print media orient themselves towards the literary standard and usage of the vocative. The belles lettres reflect the competition of morphological forms of the noun for the appeal expression, which is peculiar to uncontrolled speech.

Український волач: зміна функції форми морфологічної на тлі przemian społecznych

Streszczenie

Artykuł przedstawia analizę zmian w interpretacji lingwistycznej i praktyce używania wołacza, które nastąpiły w trakcie XX i XXI stulecia. Wykazano związek między oceną lingwistyczną tej formy morfolologicznej a sytuacją polityczną, statusem języka ukraińskiego. W okresie radzieckim językoznawcy zwracali uwagę, że funkcja odwołania występuje w dwóch formach morfolologicznych rzeczownika – w wołaczu i w mianowniku. Styliści zalecali używanie mianownika w stylu urzędowym, wołacz uznano za formę właściwą przede wszystkim dla języka mówionego. Współcześni językoznawcy ukraińscy uważają wołacz za jedyną formę normatywną odwołania, a mianownik w tej roli interpretowany jest jako odchylenie od normy spowodowane wpływem dominującego w Związku Radzieckim języka rosyjskiego. W wyniku traumatycznych doświadczeń radzieckiego totalitaryzmu kwestie standardu literackiego i czystości języka ukraińskiego są postrzegane jako bardzo drażliwe. Dlatego ocena lingwistyczna, zalecenia dotyczące użycia wołacza we współczesnych pracach ukraińskich językoznawców mają często charakter emocjonalny i odwołują się do przekonań mówiącego. W mowie Ukraińców funkcję odwołania pełni często mianownik, a wołacz może mieć zarówno pełne, jak i skrócone formy dwojakiemu rodzaju. W przypadku wydań drukowanych typowe jest koncentrowanie się na standardzie literackim, a zatem stosowanie wołacza. Konkurencja form morfolologicznych rzeczownika w wyrażaniu apela tywnym, charakterystyczna dla swobodnej mowy, znajduje odzwierciedlenie w literaturze pięknej.

Keywords: Ukrainian language; stylistics; vocative; reduced form of the vocative; nominative; appeal; address

Słowa kluczowe: język ukraiński; stylistyka; wołacz; skrócona forma wołacza; mianownik; apel; odwołanie

(1) Nataliia Y. Yasakova, National University of Kyiv-Mohyla Academy, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6810-8080>
Correspondence: n.yasakova@ukma.edu.ua

(2) Natalia V. Kobchenko, National University of Kyiv-Mohyla Academy, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4369-5909>
Correspondence: n.kobchenko@ukma.edu.ua

(3) Vasyl M. Ozhohan, National University of Kyiv-Mohyla Academy, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3857-7281>
Correspondence: ozhoganvm@ukma.edu.ua

Authors' contribution: Author 1: concept of the study, conceived and designed the analysis, performed the analysis, collected the data, drafted the manuscript. Author 2: concept of the study, contributed analytical tools, collected the data, drafted the manuscript. Author 3: contributed data, drafted the manuscript.

The preparation of this article was self-financed by the authors.

Competing interests: The authors have declared that they have no competing interests.

Publication history: Received: 2021-10-15; Accepted: 2022-07-26; Published: 2022-12-31